

تأثیر آموزش مهارت جرأت‌ورزی بر مهارت‌های اجتماعی و حرمت خود دانش‌آموزان با

آسیب شنوایی

عباسعلی حسین‌خانزاده^{۱*}

ندا اسمی‌زاده^۲

فائزه خداکرمی^۳

الناز صفار حمیدی^۴

چکیده

مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی، مهم‌ترین مشکل دانش‌آموزان با آسیب شنوایی است. بدین ترتیب هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر آموزش مهارت جرأت‌ورزی بر مهارت‌های اجتماعی و حرمت خود دانش‌آموزان با آسیب شنوایی بود. طرح پژوهشی نیمه‌آزمایشی از نوع پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل به کار برده شد. جامعه آماری شامل دانش‌آموزان دختر با آسیب شنوایی مقطع دبیرستان شهرستان رشت در سال تحصیلی ۱۳۹۵ بود. نمونه‌ای به حجم ۳۰ نفر با روش نمونه‌گیری دردسترس انتخاب شدند و به‌طور تصادفی در دو گروه آزمایشی (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) جایدهی شدند. برای جمع‌آوری داده‌ها از مقیاس مهارت‌های اجتماعی گریشام الیوت (۱۹۹۹) و حرمت خود کوپر اسمیت (۱۹۶۷) استفاده شد و برای گروه آزمایش، آموزش مهارت‌های جرأت‌ورزی در ۱۰ جلسه ۹۰ دقیقه‌ای برگزار شد. نتایج آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیری نشان داد آموزش مهارت‌های جرأت‌ورزی موجب افزایش میزان مهارت‌های اجتماعی و حرمت خود دانش‌آموزان با آسیب شنوایی می‌شود ($P = 0/001$). بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان نتیجه گرفت آموزش گروهی جرأت‌ورزی می‌تواند با دانش‌افزایی و ایفای نقش و یادگیری مشاهده‌ای به عنوان یک روش مداخله‌ای مفید برای ارتقاء مهارت‌های اجتماعی و حرمت خود دانش‌آموزان دارای مشکل شنوایی به کار رود.

کلیدواژه‌ها

آموزش مهارت جرأت‌ورزی، مهارت‌های اجتماعی، حرمت خود، آسیب شنوایی

۱. نویسنده مسئول: دانشیار گروه روان‌شناسی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران. abbaskhanzade@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد روان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، رشت، ایران.

۳. کارشناسی ارشد روان‌شناسی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

۴. کارشناسی ارشد راهنمایی و مشاوره، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

مقدمه

۲۰۱۴). مهارت‌های اجتماعی^۶ به عنوان یک مجموعه پیچیده و پویا از ساختارها، شامل تعاملات والدین، روابط همسالان، شناخت اجتماعی، مهارت‌های عاطفی و مهارت‌های ارتباطی در تعامل با دیگران است که رشد آن در افراد ناشنوا ممکن است مسیر متفاوتی را دنبال کند. در مناطقی که جمعیت ناشنوا به یک محیط ارتباطی قوی دسترسی ندارد، محرومیت از زبان، یک مسأله جدی با پیامدهای توجه‌برانگیز است که کاستی در ذخیره اطلاعات، مانند دانش اجتماعی محدود را به بار می‌آورد که این امر به مشکلاتی در فهم اجتماعی و در نتیجه استنباط نادرست علت رفتار دیگران منجر می‌شود (کاووتون، فاینک، اسکافستال و وندل^۷، ۲۰۱۸). کودکان ناشنوا مادرزاد و کسانی که قبل از سه‌سالگی ناشنوا می‌شوند، توان لازم برای اکتساب زبان کلامی و تعامل شنیداری را از دست می‌دهند (افروز، ۱۳۸۸). کودک ناشنوا بدون تماس با دنیای صدا در معرض خطر تنهایی، عدم مشارکت در مباحث اجتماعی با مردم و همسالان است (اسمیت، پولووی، پاتون و دودی^۸، ۲۰۱۵)، زیرا اکتساب زبان در طی سال‌های اولیه، توانایی‌های او را در نیازهای ارتباطی، اظهارات و ابراز عواطف مدیریت می‌کند؛ در نتیجه عدم اکتساب زبان، بحرانی بزرگ برای فرد ناشنوا در برقراری روابط اجتماعی است (کاترین و روت^۹، ۲۰۰۶).

پژوهش هافمن، کوئینتر و سجاجس^{۱۰} (۲۰۱۵) نشان می‌دهد که مهارت‌های اجتماعی در کودکان با افت شنوایی شدید تا عمیق بسیار کم‌تر از کودکان با سطح شنوایی نرمال است. کودکان با آسیب شنوایی در ارتباط‌های اجتماعی خود مشکلات بسیاری از قبیل انزوای اجتماعی، دوستان اندک و سپری کردن وقتشان در تنهایی را تجربه می‌کنند و در آخر در معرض ابتلا به افسردگی و مشکلات روانی-اجتماعی قرار می‌گیرند (حسین‌خانزاده، ۱۳۹۵). این افراد به علت محدودیت در ابزار ارتباطی، بیشتر در خطر طرد و عدم پذیرش از سوی دیگران قرار دارند و این مسأله بر درک فرد از خود تأثیر می‌گذارد و باعث می‌شود آن‌ها خود را به شکل منفی ارزیابی کنند (الهاجین، ۲۰۰۴؛ به نقل از رنجبر و

حس شنوایی یکی از حواس مهم انسان است که بدون آن بسیاری از توانایی‌های انسان برای سازش با محیط، تحت الشعاع قرار می‌گیرد و باعث کم‌توانی در تحول ذهنی و عقلی می‌شود (موللی، افروز، حسن‌زاده و ملکوتی، ۱۳۹۰). این در حالیست که تقریباً ۱۲ - ۱۶ هزار نوزاد هرساله با آسیب شنوایی^۱ متولد می‌شوند؛ یعنی ۱ - ۶ نفر از هزار تولد (مهر، ایوی و کیامی^۲، ۲۰۰۹) و آسیب شنوایی شایع‌ترین ناتوانی حسی در جهان است (سلیمانی نائینی و همکاران، ۲۰۱۳) که می‌تواند تأثیرات توجه‌برانگیزی بر رشد اجتماعی، هیجانی و زبان کودک داشته باشد (پاتریک، ادواردز، کیوشاتناگار^۳ و همکاران، ۲۰۱۸). آسیب شنوایی اصطلاح وسیعی است که افراد با آسیب‌های شنوایی خفیف تا عمیق را در برمی‌گیرد و طبقه‌بندی‌های مختلفی از آن وجود دارد که عبارت‌اند از: ناشنوا- سخت‌شنوا، ناشنوایی مادرزادی- ناشنوایی اتفاقی، ناشنوایی پیش‌زبانی- ناشنوایی پس‌زبانی. همچنین آسیب شنوایی را برحسب سطح آستانه شنوایی نیز می‌توان به طبقات خفیف، متوسط، نیمه‌شدید، شدید، و عمیق تقسیم کرد (حسین‌خانزاده، ۱۳۹۵). بر اساس آمارها در ایران، حدود ۱/۵ میلیون ایرانی یا ناشنوا هستند یا سخت‌شنوا و هر ساله حداقل هزار کودک با سطح شنوایی کم‌تر از بهنجار در کشور ما متولد می‌شوند (موسوی، موللی و موسوی ناری، ۲۰۱۷). آسیب شنوایی ممکن است به تأخیر در گفتار، پارانوئیا و انزوا در حیطه فردی، تنبلی غیرواقعی و بازماندگی آموزشی غلط در عرصه آموزشی و اختلالات و واکنش‌های ضداجتماعی و حتی رفتارهای تلافی‌جویانه در عرصه اجتماعی منجر شود (احمدی، شریفی درآمدی، اسعدی-سامانی، گیوتاج و محمودیان سانی، ۲۰۱۷).

آسیب شنوایی فرایند اجتماعی شدن را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد و فقدان آن می‌تواند به تأخیر تحولی، مشکلات ارتباطی و مشکل در روابط اجتماعی منجر شود (گایدا و صالح^۴، ۲۰۰۴؛ به نقل از نسرالا، گومز، ماگالهاس و بنتو^۵،

6. social skills

7. Cawthon, Fink, Schoffstall and Wendel

8. Smith, Polloway, Patton and Dowdy

9. Catrin and Ruth

10. Hoffman, Quittner and Cejas

1. hearing impairment

2. Mehra, Eavey and Keamy

3. Patrick, Edwards and Kushalnagar

4. Gayda and Saleh

5. Nasralla, Gomez, Magalhaes and Bento

باشد مثل ابتلا به سخت‌شنوایی یا ناشنوایی کامل، بسیار حائز اهمیت است. تیونیس، ریف، نتون^۹ و همکاران (۲۰۱۴) دریافتند که دانش‌آموزان مبتلا به آسیب شنوایی سطوح پایین‌تری از حرمت خود را در زمینه‌های اجتماعی تجربه می‌کنند و کوبوسکو، جادرزجسزاک، گاس^{۱۰} و همکاران (۲۰۱۸) نیز نشان دادند که حرمت خود ناشنوایان و مخصوصاً ناشنوایانی که عمل کاشت حلزون را انجام داده‌اند، به طور توجه‌برانگیزی پایین‌تر از جمعیت عادی است. بنابراین، به نظر می‌رسد آسیب شنوایی عاملی تهدیدکننده برای حرمت خود محسوب می‌شود و تقویت آن جنبه‌ای است که متخصصان باید بر آن تمرکز کنند.

برخی از دانش‌آموزان رفتارهای جرأت‌ورزانه را یاد نگرفته‌اند و قدرت «نه» گفتن ندارند و نمی‌توانند به صورت جرأت‌مندانه با اطرافیان خود تعامل داشته باشند، به همین دلیل، ملاحظه می‌شود که میزان پذیرش خود و حرمت خود در این‌گونه دانش‌آموزان پایین است (خدابخشی کولایی، مهرآرا، نویدیان و مصلی‌نژاد، ۱۳۹۲)، ازاین‌رو برای رفع این‌گونه مشکلات رفتاری و عاطفی، آموزش مهارت‌های جرأت‌ورزی ضرورت دارد. جرأت‌ورزی شیوه‌ای است که طی آن تلاش می‌شود با استفاده از روش‌های متنوع یادگیری و تنظیم برنامه‌های عملی و سنجیده، قدرت اثربخشی و نظارت فرد را بر محیط خود افزایش دهد. مهارت جرأت‌ورزی را شامل گرفتن حق خود و ابراز افکار، احساسات و اعتقادات خویش به نحوی مناسب، مستقیم و صادقانه دانسته‌اند، به‌گونه‌ای که حقوق دیگران پایمال نشود (جونز و لاولی^{۱۱}، ۲۰۰۹؛ به نقل از خجسته و ابوالمعالی، ۱۳۹۴).

آموزش جرأت‌ورزی^{۱۲} برنامه‌مداخله‌ای نیرومند است که به افزایش حرمت خود، تسکین اضطراب، استرس و افسردگی، بهبود مهارت‌های اجتماعی - ارتباطی، ابراز منطقی افکار و احساسات، رعایت حقوق دیگران و گرفتن حقوق خود و در نهایت بهبود رضایت از زندگی و شادکامی کمک می‌کند (احمدی و همکاران، ۲۰۱۷). این آموزش شیوه‌های اجرایی

همکاران، ۱۳۹۴؛ گریفیثس و کندل^۱، ۲۰۰۶؛ هالاهان، کافمن و پولن^۲، ۲۰۱۵). رفتار و تفسیر کودکان و نوجوانان با آسیب شنوایی از رویدادهای اجتماعی در اثر محرومیت زبانی آن‌ها، پایین‌تر از میانگین است؛ بنابراین، نقص زبانی آن‌ها بر حرمت خود^۳، مهارت‌های کلامی و روابطشان با محیط بیرونی آسیب وارد می‌کند و موجب می‌شود از روابط خود رضایت‌مندی کم‌تری داشته باشند و احساس تنهایی کنند (فوجیکی و بریتون^۴، ۲۰۰۹).

حرمت خود چگونگی احساس فرد درباره خود است و بر همه افکار، ادراک‌ها، هیجان‌ها، ارزش‌ها و اهداف شخصی فرد نفوذ دارد و کلید رفتار او است (لاورنس^۵، ۲۰۰۶). از نظر کوپر اسمیت^۶ (۱۹۶۷) حرمت خود به ارزشیابی فرد نسبت به خود اشاره دارد که بیان‌کننده نگرشی از موافقت و پذیرش یا عدم موافقت نسبت به قابلیت‌ها، موفقیت‌ها و ارزش خود است که معمولاً فرد این ارزشیابی را حفظ می‌کند (به نقل از افشاری، باباخانی، احمدی و شمس‌الدینی لری، ۱۳۹۵). گلدشتاین و مورگان^۷ (۲۰۱۰) نشان داده‌اند که آن دسته از افراد با آسیب شنوایی، که از حرمت خود بالاتری بهره‌مند هستند، مؤثرتر می‌آموزند، روابط مناسب‌تری را برقرار می‌کنند، بهتر می‌توانند از فرصت‌ها استفاده کنند، مستقل بوده و خودکفا هستند. پژوهش‌ها حاکی از آن است که حرمت خود در کودکان با آسیب شنوایی تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله سن شروع آسیب شنوایی، نوع مدرسه‌ای که کودک یا نوجوان در آن تحصیل می‌کند، و وضعیت اجتماعی و اقتصادی خانواده است. برچسب‌گذاری‌ها و بدنام‌سازی‌هایی که در این زمینه انجام می‌شود نیز یک عامل کلیدی در میزان حرمت خود افراد ناشنواست (کارتز و میرلس^۸، ۲۰۱۶). حرمت خود یک پیش‌بینی‌کننده خوب برای سلامت روان، بهزیستی و کارکردهای روان‌شناختی محسوب می‌شود و بالاخص در مواردی که مشکلات ویژه‌ای در سلامت روان وجود داشته

1. Griffiths and Kandel
2. Hallahan, Kauffman and Pullen
3. self-esteem
4. Fujiki and Brinton
5. Lowrence
6. Cooper Smith
7. Goldstein and Morgan
8. Carter and Mireles

9. Theunissen, Rieffe and Netten
10. Kobosko, Jedrzejcak and Gos
11. Jones and Lavallee
12. assertiveness training

بهره‌مند هستند، آموزش این مهارت‌ها برای این دانش‌آموزان اهمیت بسیاری دارد، و از طرفی برخی از پژوهش‌ها نشان داده است که احساس تنهایی و حرمت‌خود پایین در دختران به‌طور معناداری بیشتر از پسرها است (حجت و همکاران، ۱۳۹۵)، بنابراین، پژوهش حاضر باهدف بررسی تأثیر آموزش مهارت جرأت‌ورزی بر مهارت‌های اجتماعی و حرمت‌خود دانش‌آموزان با آسیب شنوایی انجام شده است.

روش

پژوهش حاضر یک مطالعه نیمه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری شامل تمامی دانش‌آموزان دختر با آسیب شنوایی مقطع متوسطه شهر رشت در سال تحصیلی ۱۳۹۵ بود که در مدارس استثنایی مشغول به تحصیل بودند که از بین آن‌ها با استفاده از نمونه‌گیری در دسترس ۳۰ نفر انتخاب شده و به صورت تصادفی در دو گروه آزمایشی و کنترل جایدهی شدند (هر گروه ۱۵ نفر). شرایط ورود به پژوهش شامل مقطع تحصیلی متوسطه، میزان آسیب شنوایی: ۲۵ - ۷۰ دسی بل، نداشتن معلولیت دیگر مانند نابینایی، معلولیت جسمی-حرکتی، و رضایت والدین بود و شرایط خروج شامل غیبت بیش از دو جلسه و عدم همکاری در انجام تکالیف بود. پرسشنامه‌ها و برنامه مداخله‌ای توسط مربی ناشنوا با زبان اشاره برای گروه نمونه اجرا شد. بنابراین، کمک و راهنمایی‌های لازم در زمینه انتقال مناسب مطالب و تعامل دوجانبه رعایت شده است. در این پژوهش از ابزارهای زیر استفاده شد:

پرسشنامه اطلاعات جمعیت‌شناختی: شامل مشخصات سنی، پایه تحصیلی، وضعیت اجتماعی-اقتصادی و شدت آسیب‌شنوایی.

پرسشنامه حرمت‌خود: کوپر اسمیت (۱۹۶۷) بر اساس تجدیدنظری که بر روی مقیاس راجرود دیموند (۱۹۵۴) انجام داده بود، این مقیاس را تهیه و تدوین کرده است. دارای ۵۸ گویه و ۴ خرده‌مقیاس حرمت‌خود اجتماعی، تحصیلی، خانوادگی، عمومی، و یک خرده‌مقیاس دروغ‌سنج است. حداقل نمره‌ای که یک فرد می‌تواند بگیرد (۰) و حداکثر آن (۵۰) است. افرادی که در این آزمون نمره بیشتری کسب کنند حرمت‌خود بالاتری دارند؛ به طوری که فردی که در این آزمون نمره بالاتر از ۲۵ را کسب کند،

متعددی دارد که به‌طور فردی یا گروهی اعمال می‌شود. برخی از شیوه‌های آموزشی جرأت‌ورزی عبارت از: بازسازی عقلانی، نظارت بر خود، آرمیدگی در موقعیت واقعی، حساسیت‌زدایی، تمرین رفتار، ایفای نقش، سرمشق‌گیری، بازخورد، حل مسأله، راهنمایی، تقویت، توقف فکر، آموزش درخواست کردن، «بله گفتن» و «نه گفتن»، ابراز احساسات مثبت، ابراز احساسات منفی و روش‌های مقابله با انتقاد و آموزش انتقاد سازنده است (لین^۱ و همکاران، ۲۰۱۰). آموزش جرأت‌ورزی به افراد کمک می‌کند تا نگاه‌شان را به خود تغییر دهند، ابراز وجود یا جرأت‌مندی خود را تقویت کنند و افکار، احساسات و عقاید خود را به جا و مناسب ابراز کنند (یوشیناگا^۲ و همکاران، ۲۰۱۸). حجت و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که آموزش مهارت جرأت‌ورزی می‌تواند به عنوان یک روش مداخله‌ای مفید برای مشکل حرمت‌خود و احساس تنهایی دانش‌آموزانی به کار رود که والد معتاد دارند. خجسته و ابوالمعالی (۱۳۹۴) نشان دادند که آموزش مهارت‌های جرأت‌ورزی به افزایش مهارت‌های اجتماعی و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان منجر می‌شود. ربیعی و همکاران (۱۳۹۲) نیز در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که آموزش برنامه‌های جرأت‌ورزی در دانش‌آموزان دبیرستانی به افزایش مهارت‌های خودتصمیم‌گیری و خودحمایتی منجر می‌شود. در پژوهشی گیریفیش (۲۰۰۶) تأثیر آموزش مهارت جرأت‌ورزی بر حرمت‌خود دانش‌آموزان ناشنوا را بررسی کرد و نشان داد که آموزش مهارت‌های جرأت‌ورزی بر افزایش حرمت‌خود این دانش‌آموزان مؤثر است. نویدفر، شریفی درآمدی و محبوبی (۱۳۹۱) نیز در پژوهش خود نشان دادند که برنامه جرأت‌آموزی گروهی در افزایش مهارت‌های اجتماعی و روابط اجتماعی غیرکلامی دانش‌آموزان دارای آسیب شنوایی مؤثر است.

از آنجایی که پژوهش‌های متعددی (از جمله رنجبر و همکاران، ۱۳۹۴؛ حسین‌خانزاده، ۱۳۹۵) انجام شده است که ضمن گزارش آسیب و کاستی مهارت اجتماعی در افراد با آسیب شنوایی، بر اهمیت آموزش، اکتساب و به‌کارگیری مهارت اجتماعی و افزایش و ارتقاء این‌گونه مهارت‌ها در این افراد تأکید داشتند و با توجه به مشکلات دانش‌آموزان با آسیب شنوایی، که معمولاً از مهارت‌های جرأت‌ورزی پایینی

1. Lin
2. Yoshinaga

فرد پایین‌تر باشد نشان‌دهنده مشکلات رفتاری کم‌تر است. بر اساس یافته‌های گرشام و الیوت (۱۹۹۰)، ضرایب آلفای کرونباخ برای مهارت‌های اجتماعی و مشکلات رفتاری، ۰/۹۴ و ۰/۸۸ است. میزان اعتبار این مقیاس در پژوهش شهیم (۱۳۸۱) برای مهارت اجتماعی ۰/۸۷، همکاری ۰/۷۶، قاطعیت ۰/۷۲، و خودمهارگری ۰/۶۸ برآورده شده است. در این پژوهش اعتبار کل این مقیاس پس از دو هفته بر روی ۱۰ نفر از آزمودنی‌ها ۰/۸۱ به دست آمد که اعتبار نسبتاً بالایی است. اعتبار درونی مقیاس را گرشام و الیوت ۰/۷۴ تا ۰/۹۵ و شهیم ۰/۹۰ گزارش کرده‌اند. به‌پژوه و همکاران (۱۳۸۹) روایی این پرسشنامه را در ایران، از طریق تحلیل عاملی با نمونه ۱۶۰ دانش‌آموز کم‌شنوا، محاسبه کرده‌اند؛ تحلیل عاملی به روش تجزیه و تحلیل به مؤلفه‌های اصلی و بر اساس سه عامل، از طریق چرخش واریماکس، انجام شده است و ضریب ۰/۸۶ به‌دست‌آمده که معنادار و رضایت‌بخش است.

معرفی برنامه مداخله‌ای: برنامه آموزش مهارت جرأت‌ورزی بر اساس برنامه (نیسی و شهنی ییلاق، ۱۳۸۰؛ رحیمی و همکاران، ۱۳۸۵) و برنامه درسی آموزش مهارت‌های اجتماعی حسین‌خانزاده (۱۳۹۲) به شرح زیر، طی ۱۰ جلسه ۹۰ دقیقه‌ای توسط فردی متخصص و آشنا با نحوه برقراری ارتباط با افراد با آسیب شنوایی انجام شد. برای انطباق محتوای برنامه، قبل از اجرا بسته آموزشی توسط چند تن از معلمان ناشنوا و متخصصان مربوط به این دانشجویان واری و پیشنهادهای آن‌ها اعمال شد.

دارای حرمت خود بالا و فردی که پایین‌تر از نمره ۲۵ به دست آورد، دارای حرمت خود پایین است. اعتبار و روایی این آزمون چندین بار برآورد و نسخه نهایی آن به‌طور جداگانه درباره آزمودنی‌های انگلیسی و عرب‌زبان اجرا شد. پس از گذشت شش هفته آزمون مجدد انجام شد و ضریب روایی آن ۰/۷۱ به دست آمد (کوپر اسمیت، ۱۹۶۷). در ایران از آزمون حرمت خود کوپر اسمیت در پژوهش‌های متعددی استفاده و روایی و اعتبار آن تأیید شده است. در پژوهش دهقانی (۱۳۷۹) نیز روایی این آزمون تأیید و اعتبار آن با روش دو نیمه کردن ۰/۶۵ گزارش شده است.

پرسشنامه مهارت‌های اجتماعی و رفتاری (نسخه معلم): گرشام و الیوت (۱۹۹۰) این مقیاس را برای اندازه‌گیری مهارت‌های اجتماعی و رفتارهای مشکل‌دار ساخته است. این پرسشنامه شامل سه فرم ویژه ارزیابی توسط والدین، معلمان و دانش‌آموزان است که هر یک از فرم‌های مقیاس را می‌توان به تنهایی یا باهم به‌کار برد. در پژوهش حاضر تنها از فرم معلم استفاده شده است که دارای ۳۰ گویه در زمینه مهارت‌های اجتماعی و ۱۰ گویه در زمینه مشکلات رفتاری است. هر یک از گویه‌های این مقیاس دارای پاسخ‌های سه نمره‌ای با گزینه‌های «هرگز»، «بعضی اوقات» و «اغلب اوقات» است. نمره بالا در مقیاس مهارت‌های اجتماعی نشان‌دهنده مهارت‌های اجتماعی بیشتر و نمره پایین نشان‌دهنده مهارت اجتماعی کم‌تر است. از طرفی در مقیاس مشکلات رفتاری هرچه نمره فرد بالاتر باشد، نشان‌دهنده مشکلات رفتاری بیشتر و هرچه نمره

جدول ۱. خلاصه جلسات آموزش مهارت جرأت‌ورزی

جلسه	معرفی جلسات و توضیح آن‌ها
۱	هدف: آشنایی اعضا با قوانین گروه محتوای جلسه: معارفه و آشنایی با اعضای گروه، هدف از تشکیل گروه، تعداد و تواتر و زمان پایان جلسات، بیان قوانین گروه تکلیف خانگی: دادن تکلیف درباره نحوه معارفه خود به دیگران رفتار مورد انتظار: اعضای گروه با قوانین آشنا شده باشند و به آن عمل کنند.
۲	هدف: آموزش مهارت‌های کلامی و غیرکلامی محتوای جلسه: ارائه گزارش از تکلیف جلسه قبل و دادن بازخورد، بحث درباره مهارت‌های کلامی و مهارت‌های غیرکلامی و تمرین بر روی نحوه تصدیق، تحسین، توسعه ارتباط و هرگونه استفاده از زبان کلامی مثل گفتن متشکر، می‌فهمم، بله، درست است و مهارت‌های غیرکلامی شامل صداهای زیر لب، لمس (مثل دست دادن در ابتدای برخورد اجتماعی، دست زدن روی شانه‌ها، زدن دست محبت به پشت، فشردن توأم با محبت دست دیگران) تکلیف خانگی: انجام تکالیف مرتبط با مهارت‌های کلامی و غیرکلامی رفتار مورد انتظار: یادگیری این دسته از مهارت‌ها و به‌کارگیری آن در زندگی خود

جلسه	معرفی جلسات و توضیح آن‌ها
۳	<p>هدف: آموزش مهارت‌های گوش‌دادن فعال</p> <p>محتوا: ارائه گزارش از تکلیف جلسه قبل و دادن بازخورد، تمرین بر روی نحوه گوش دادن، آماده کردن محیط فیزیکی، سؤال کردن به منظور روشن شدن مطلب گفته شده، بازگرداندن صحبت‌ها برای ایجاد همدلی در طرف مقابل و ابراز خود تکلیف خانگی: دادن تکلیف درباره به‌کارگیری مهارت‌های گوش‌دادن فعال در هنگام صحبت کردن با دیگران</p> <p>رفتار مورد انتظار: یادگیری مهارت‌های گوش‌دادن فعال</p>
۴	<p>هدف: افزایش شبکه اجتماعی و تحول اجتماعی</p> <p>محتوا: ارائه گزارش از تکلیف جلسه قبل و دادن بازخورد، تمرین روی دادن و گرفتن تعارفات اجتماعی، احوال‌پرسی و خوش‌آمدگویی، ابراز احساسات به یک دوست صمیمی و آرزوی موفقیت برای او، تبریک اعیاد، ابراز احساسات در مجالس شادی و تسلیت به کسی، معرفی دو دوست به یکدیگر با هدف تقویت تعاملات اجتماعی</p> <p>تکلیف خانگی: دادن تکلیف در مورد تعارفات اجتماعی</p> <p>رفتار مورد انتظار: به‌کارگیری این مهارت‌ها در ارتباط با دیگران</p>
۵	<p>هدف: آموزش خودآگاهی و رفتار قاطعانه</p> <p>محتوا: ارائه گزارش از تکلیف جلسه قبل و دادن بازخورد، تمرین روی شناسایی خود و آموزش رفتار قاطعانه، برخورد جدی در زندگی و ارتباط عمیق‌تر با دیگران، تعریف کردن و قدردانی از دیگران، تقاضا کردن و رد تقاضاهای غیرمنطقی به منظور برآوردن نیازهای فردی و اجتماعی و آشنایی با حقوق خود</p> <p>تکلیف خانگی: دادن تکلیف درباره تعریف و قدردانی از خانواده و دوستان، تقاضا کردن و رد تقاضاهای غیرمنطقی دیگران</p> <p>رفتار مورد انتظار: در موقعیت‌های اجتماعی مختلف از این مهارت‌ها استفاده کنند و به نیازهای خودشان هم در مقابل نیازهای دیگران توجه کنند.</p>
۶	<p>هدف: آشنایی با سبک‌های ارتباطی مختلف و تشخیص آن‌ها در ابراز وجود</p> <p>محتوا: ارائه گزارش از تکلیف جلسه قبل و دادن بازخورد، تمرین بر روی تشخیص بین رفتار همراه با ابراز وجود، پرخاشگرانه، عدم جرأت‌ورزی، شناسایی عوامل ناراحت‌کننده شخصی به منظور شناسایی نقاط آسیب‌پذیر خود در ارتباط با دیگران و سعی در رفع آن‌ها</p> <p>تکلیف خانگی: دادن تکلیف درباره رفتار همراه با جرأت‌ورزی و شناسایی عوامل ناراحت‌کننده شخصی</p> <p>رفتار مورد انتظار: به‌کارگیری سبک ارتباطی درست در جرأت‌ورزی</p>
۷	<p>هدف: آموزش انتقادپذیری</p> <p>محتوا: ارائه گزارش از تکلیف جلسه قبل و دادن بازخورد، تمرین بر روی انتقادپذیری و نحوه کنار آمدن با انتقاد باهدف پذیرش خطا و اشتباه خود و عدم توجیه و بهانه‌تراشی درجایی که فرد مقصر است و حفظ خوش‌رویی و متانت و پرهیز از پرخاش به فردی که اشتباه می‌کند.</p> <p>تکلیف خانگی: دادن تکلیف درباره کنار آمدن و قبول انتقاد</p> <p>رفتار مورد انتظار: اعضای گروه بتوانند در زندگی شخصی خود انتقادپذیر باشند.</p>
۸	<p>هدف: آموزش نحوه درست انتقاد کردن</p> <p>محتوا: ارائه گزارش از تکلیف جلسه قبل و دادن بازخورد، تمرین درباره نحوه انتقاد مناسب و مؤثر و نحوه خصوصی سؤال کردن و مهار و بیان خشم</p> <p>تکلیف خانگی: دادن تکلیف درباره نحوه انتقاد کردن و بررسی علل خشم و برخورد با آن</p> <p>رفتار مورد انتظار: بتوانند در ارتباط با دیگران به شیوه درستی انتقاد کنند.</p>
۹	<p>هدف: آموزش شیوه برخورد درست در مقابل تحقیرهای کلامی و غیرکلامی و شناسایی عوامل زمینه‌ساز باورهای غیرمنطقی</p> <p>محتوا: ارائه گزارش از تکلیف جلسه قبل و دادن بازخورد، تمرین روی نحوه ابراز احساسات مثبت خود به دیگران و شناسایی عوامل زمینه‌ساز برای باورهای غیرمنطقی و نحوه برخورد با تحقیرهای کلامی و غیرکلامی</p> <p>تکلیف خانگی: دادن تکلیف درباره پاسخ به تحقیر و برخورد مناسب</p> <p>رفتار مورد انتظار: در مقابل تحقیرهای کلامی و غیرکلامی به شیوه درستی پاسخ دهند.</p>
۱۰	<p>هدف: جمع‌بندی جلسات</p> <p>محتوا: ارائه گزارش از تکلیف جلسه قبل و دادن بازخورد، جمع‌بندی و ارائه خلاصه‌ای از مطالب مطرح شده و ارزشیابی</p> <p>رفتار مورد انتظار: اینکه اعضای گروه بتوانند در موقعیت‌های اجتماعی مختلف رفتار جرأت‌مندانه‌ای داشته باشند و از مهارت‌هایی که به آن‌ها آموزش داده شد در زندگی خود استفاده کنند.</p>

به روش آماری تحلیل کواریانس تجزیه و تحلیل و درباره نتایج آن بحث شد.

یافته‌ها

میانگین و انحراف استاندارد نمرات پیش‌آزمون-پس‌آزمون متغیرهای پژوهش دو گروه آزمایش و گواه در جدول ۲ ارائه شده است. همچنین در این جدول نتایج آزمون کالموگروف - اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن توزیع متغیرها در گروه‌ها گزارش شده است. با توجه به این جدول آماره کالموگروف - اسمیرنوف برای تمامی متغیرها معنادار نیست. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که توزیع این متغیرها نرمال است ($p > 0/05$).

روش اجرا: ابتدا با واحد پژوهشی آموزش و پرورش استثنایی شهرستان رشت هماهنگی‌های لازم انجام شد و پس از اخذ مجوزهای لازم و هماهنگی با مدیران مدارس مربوطه و جلب رضایت دانش‌آموزان برای شرکت در پژوهش از هر دو گروه پیش‌آزمون گرفته شد. سپس برنامه آموزش جرات‌ورزی طی ۱۰ هفته، هر هفته ۱ جلسه، به مدت ۱/۵ ساعت توسط فردی متخصص که دوره‌های مربوط به فراگیری مهارت‌های جرات‌ورزی را گذرانده بود و با نحوه برقراری ارتباط با افراد با آسیب شنوایی آشنا بود، برای گروه آزمایش اجرا شد (از شیوه فعال، پرسش و پاسخ، روش ایفای نقش و نمایشی استفاده شد)، ولی گروه کنترل این آموزش‌ها و مهارت‌ها را دریافت نکردند. در پایان جلسات آموزشی از هر دو گروه پس‌آزمون گرفته شد. داده‌های حاصل از بررسی پرسشنامه‌ها

جدول ۲. شاخص‌های توصیفی نمرات پیش‌آزمون-پس‌آزمون متغیرهای پژوهش در دو گروه آزمایش و گواه (تعداد = ۳۰)

متغیر	خرده‌مؤلفه	وضعیت	گروه	میانگین	انحراف استاندارد	K-S Z	P
همکاری	پیش‌آزمون	آزمایش	۱۹/۰۶	۳/۰۱	۰/۱۶	۰/۲	
		کنترل	۱۹/۴	۴/۲۷	۰/۱۹	۰/۱۴	
	پس‌آزمون	آزمایش	۲۵/۲	۲/۸۱	۰/۲۱	۰/۰۸	
		کنترل	۱۹/۶	۳/۵۸	۰/۲۱	۰/۰۷	
جرات‌ورزی	پیش‌آزمون	آزمایش	۱۹	۴/۳۴	۰/۲	۰/۰۸	
		کنترل	۱۸/۰۶	۴/۵۲	۰/۲۰	۰/۰۹	
	پس‌آزمون	آزمایش	۲۶/۰۲	۳/۰۷	۰/۱۹	۰/۱۱	
		کنترل	۱۸/۸	۳/۴۰	۰/۱۹	۰/۱۳	
مهارت‌های اجتماعی	پیش‌آزمون	آزمایش	۱۹/۹۳	۲/۴۶	۰/۱۳	۰/۲	
		کنترل	۱۹/۱۳	۲/۸۵	۰/۱۸	۰/۱۵	
	پس‌آزمون	آزمایش	۲۷/۶۶	۲/۰۵	۰/۱۹	۰/۱۱۷	
		کنترل	۱۹/۳۳	۲/۷۴	۰/۱۹	۰/۱۲	
خودمهارگری	پیش‌آزمون	آزمایش	۵۸	۸/۳۴	۰/۲	۰/۱۱	
		کنترل	۵۷/۱۳	۹/۸۲	۰/۱۷	۰/۲	
	پس‌آزمون	آزمایش	۷۸/۴۶	۷/۲۶	۰/۱۹	۰/۱۲	
		کنترل	۵۷/۴	۹/۱۷	۰/۲۱	۰/۰۶	
نمره کل مهارت‌های اجتماعی	پیش‌آزمون	آزمایش	۸/۳۳	۱/۸۲	۰/۹۲	۰/۳۵	
		کنترل	۹/۰۸	۱/۴۴	۰/۸۲	۰/۵۰	
	پس‌آزمون	آزمایش	۲۲/۱۶	۲/۱۲	۱/۱۰	۰/۱۷	
		کنترل	۹/۳۳	۱/۰۷	۰/۷۱	۰/۶۹	
حرمت خود عمومی	پیش‌آزمون	آزمایش	۴/۵۰	۱/۶۷	۰/۷۴	۰/۶۲	
		کنترل	۴/۱۶	۰/۸۳	۰/۸۹	۰/۴۰	
	پس‌آزمون	آزمایش	۶/۳۳	۱/۳۰	۰/۶۳	۰/۸۱	
		کنترل	۴/۳۳	۰/۸۸	۰/۷۹	۰/۵۵	

متغیر	خرده‌مؤلفه	وضعیت	گروه	میانگین	انحراف استاندارد	K-S Z	P
حرمت خود	حرمت خود اجتماعی	پیش‌آزمون	آزمایش	۲/۳۳	۰/۶۵	۰/۹۶	۰/۳۰
		کنترل	۲/۴۱	۰/۶۶	۱/۰۶	۰/۲۰	
حرمت خود شغلی و تحصیلی	پس‌آزمون	پیش‌آزمون	آزمایش	۷/۴۱	۰/۶۶	۱/۰۶	۰/۲۰
		کنترل	۲/۴۱	۰/۷۹	۰/۹۸	۰/۲۸	
نمره کل حرمت خود	پس‌آزمون	پیش‌آزمون	آزمایش	۲/۱۶	۰/۸۳	۱/۱۴	۰/۱۴
		کنترل	۲/۶۶	۰/۸۸	۰/۷۹	۰/۵۵	
پس‌آزمون	پس‌آزمون	پیش‌آزمون	آزمایش	۳/۹۱	۰/۹۰	۱/۰۲	۰/۲۴
		کنترل	۲/۶۶	۱/۱۵	۰/۶۸	۰/۷۳	
پس‌آزمون	پس‌آزمون	پیش‌آزمون	آزمایش	۱۷/۳۳	۲/۹۶	۰/۶۰	۰/۸۶
		کنترل	۱۸/۳۳	۲/۲۲	۰/۹۴	۰/۳۲	
پس‌آزمون	پس‌آزمون	پیش‌آزمون	آزمایش	۳۹/۸۳	۳/۴۳	۰/۵۲	۰/۹۴
		کنترل	۱۸/۷۵	۲/۲۶	۰/۶۰	۰/۸۶	

برای بررسی فرضیه‌ها و معنادار بودن تفاوت‌ها از روش آماری تحلیل کوواریانس استفاده شد. نتایج آزمون بررسی همگنی شیب رگرسیون پیش‌آزمون و پس‌آزمون متغیرها در گروه آزمایش و گواه نشان داد که شیب رگرسیون در هر دو گروه برابر است ($P < ۰/۰۰۱$). برای بررسی وجود ارتباط خطی بین متغیر کوواریانس و متغیر وابسته و نیز وجود همگنی رگرسیون از نمودارهای پراکندگی استفاده شد و نمودارها نشان دادند نوعی رابطه خطی بین متغیرهای هم‌تغییر و متغیر وابسته وجود دارد و شیب خط رگرسیون موازی است. برای بررسی خطای واریانس‌ها از آزمون لوین استفاده شد. سطح معناداری و میزان F برای مهارت‌های اجتماعی ($P = ۰/۱۲$, $F = ۲/۰۶$) و حرمت‌خود ($P = ۰/۲۴$, $F = ۱/۵۱$) به دست آمد که با توجه به اینکه سطح معناداری برای هر یک از متغیرها بیشتر از $۰/۰۵$ است؛ داده‌ها از مفروضه تساوی خطای واریانس تخطی نکردند. همچنین مفروضه همگنی ماتریس واریانس-کوواریانس برای تحلیل کوواریانس چندمتغیری مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی ($P \geq ۰/۰۹$, $F = ۱/۶۳$, $BoxM = ۱۹/۳۱$) و حرمت‌خود ($P \geq ۰/۰۶$, $F = ۱/۷۶$, $BoxM = ۲۲/۰۸$) نشان داد که این فرض در سطح معناداری $P > ۰/۰۵$ رعایت شده است. داده‌های مربوط به تحلیل کوواریانس تک‌متغیره در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. نتیجه آزمون تحلیل کوواریانس تک‌متغیری برای بررسی تفاوت گروه آزمایش و گواه در دو متغیر مهارت‌های اجتماعی و حرمت‌خود

متغیرها	منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	ضریب F	معناداری	ضریب ایما
مهارت‌های اجتماعی	اثر پیش‌آزمون	۱۰۹۹/۳۳	۱	۱۰۹۹/۳۳	۴۴/۷۴	۰/۰۰۱	۰/۵۸
	گروه	۲۶۴۲/۷۵	۱	۲۶۴۲/۷۵	۱۰۷/۵۶	۰/۰۰۱	۰/۸۱
	خطا	۶۶۳/۳۳	۲۷	۲۴/۵۷	-	-	-
حرمت خود	اثر پیش‌آزمون	۹۵۷/۳۳	۱	۹۵۷/۳۳	۱۵۴/۶۸	۰/۰۰۱	۰/۴۷
	گروه	۲۷۴۶/۳۷	۱	۲۷۴۶/۳۷	۵۴۹/۳۳	۰/۰۰۱	۰/۹۶
	خطا	۱۰۴/۹۸	۲۷	۴/۹۹	-	-	-

با توجه به نتایج مندرج در جدول می‌توان نتیجه گرفت تفاوت مشاهده شده در بین میانگین نمرات مهارت‌های اجتماعی ($P = ۰/۰۰۱$, $F = ۱۰۷/۵۶$) و حرمت‌خود ($P = ۰/۰۰۱$, $F = ۵۴۹/۳۳$) در دو گروه آزمایش و گواه معنادار است. به علاوه اندازه اثر نشان می‌دهد ۸۱ درصد از تغییرات مشاهده شده در نمرات پس‌آزمون مهارت‌های اجتماعی و ۹۶ درصد از تغییرات مشاهده شده در نمرات پس‌آزمون حرمت‌خود به دلیل آموزش مهارت جرأت‌ورزی بوده است. از آنجایی که این دو متغیر دارای خرده‌مؤلفه بودند، برای تحلیل اثر آموزش مهارت جرأت‌ورزی از تحلیل کوواریانس

مشاهده شده در نمرات پس‌آزمون مهارت‌های اجتماعی و ۹۶ درصد از تغییرات مشاهده شده در نمرات پس‌آزمون حرمت‌خود به دلیل آموزش مهارت جرأت‌ورزی بوده است. از آنجایی که این دو متغیر دارای خرده‌مؤلفه بودند، برای تحلیل اثر آموزش مهارت جرأت‌ورزی از تحلیل کوواریانس

تفاوت معناداری وجود دارد. نتایج بررسی اینکه گروه آزمایش و گواه در کدام یک از مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی و حرمت خود با یکدیگر تفاوت دارند در جدول ۴ گزارش شده است.

چندمتغیره استفاده شد. نتایج آزمون اثر پیلائی نشان داد که بین دو گروه در خرده مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی (۰/۸۴۷=اثر پیلائی، $F=۲۶/۳۷۸$ ، $P=۰/۰۰۱$) و حرمت خود (۰/۹۷۱=اثر پیلائی، $F=۱۴۶/۶۷$ ، $P=۰/۰۰۱$)

جدول ۴. نتیجه آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیری مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی و حرمت خود

مؤلفه	مجموع مجذورات	مجموع مجذورات خطا	میانگین مجذورات	میانگین مجذورات خطا	F	P	اندازه اثر
همکاری	۱۰۷/۴۵	۶۳/۳۲	۱۰۷/۴۵	۲/۸۷	۳۷/۳۳	۰/۰۰۰	۰/۶۲
جرأت ورزی	۱۴۴/۶۸	۶۰/۴۴	۱۴۴/۶۸	۲/۷۴	۵۲/۶۶	۰/۰۰۰	۰/۷۱
خود مهارگری	۲۰۲/۳۹	۶۸/۴۴	۲۰۲/۳۹	۳/۱۱	۶۵/۰۵	۰/۰۰۰	۰/۷۵
حرمت خود عمومی	۹۲۵/۱۴	۲۷/۳۶	۹۲۵/۱۴	۲/۵۶	۴۳۷/۷۴	۰/۰۰۱	۰/۹۶
حرمت خود خانوادگی	۲۱/۳۴	۱۷/۵۶	۲۱/۳۴	۱/۹۲	۱۷/۶۶	۰/۰۰۱	۰/۵۶
حرمت خود اجتماعی	۱۳۶/۸۵	۹/۳۸	۱۳۶/۸۵	۱/۵۹	۲۶۶/۸۲	۰/۰۰۱	۰/۹۱
حرمت خود شغلی / تحصیلی	۱۲/۸۳	۱۹/۷۷	۱۲/۸۳	۱/۰۹	۱۱/۷۵	۰/۰۰۱	۰/۳۷

درصد از تغییرات حرمت خود خانوادگی، ۹۱ درصد از تغییرات حرمت خود اجتماعی، و ۳۷ درصد از تغییرات حرمت خود شغلی / تحصیلی حاصل آموزش مهارت‌های جرأت‌ورزی است.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف بررسی تأثیر آموزش مهارت جرأت‌ورزی بر مهارت‌های اجتماعی و حرمت خود دانش‌آموزان با آسیب شنوایی انجام شد. نتایج نشان داد آموزش جرأت‌ورزی بر مهارت‌های اجتماعی و مؤلفه‌های آن (همکاری، جرأت‌ورزی و خودمهارگری) اثربخش است. این یافته با نتیجه پژوهش نویدفر و همکاران (۱۳۹۱) همسو است که نشان داد آموزش جرأت‌ورزی موجب افزایش مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان با آسیب شنوایی می‌شود و با یافته‌های گلی (۱۳۹۴)، خجسته و ابوالمعالی (۱۳۹۴)، جهانتیغ (۱۳۸۹)، رحیمی، حقیقی، مهربانی‌زاده هنرمند و

نتایج تحلیل کوواریانس چندمتغیری برای هر یک از مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی نشان داد که مقدار F برای مؤلفه همکاری (۳۷/۳۳)، جرأت‌ورزی (۵۲/۶۶) و خود مهارگری (۶۵/۰۵) در سطح ۰/۰۰۱ معنادار است و این نشان می‌دهد که بین دو گروه آزمایش و کنترل در این مؤلفه‌ها تفاوت معنادار وجود دارد. اندازه اثر نشان داد ۶۲ درصد از تغییرات مشاهده شده در نمرات پس‌آزمون همکاری، ۷۱ درصد از تغییرات جرأت‌ورزی، و ۷۵ درصد از تغییرات خودمهارگری حاصل آموزش مهارت‌های جرأت‌ورزی است. همچنین نتایج جدول حاکی از آن است که مقدار F برای مؤلفه حرمت خود عمومی (۴۳۷/۷۴)، حرمت خود خانوادگی (۱۷/۶۶)، حرمت خود اجتماعی (۲۶۶/۸۲) و حرمت خود شغلی / تحصیلی (۱۱/۷۵) در سطح ۰/۰۰۱ معنادار است و این نشان می‌دهد که بین دو گروه آزمایش و کنترل در این مؤلفه‌ها تفاوت معنادار وجود دارد. اندازه اثر نشان می‌دهد که ۹۶ درصد از تغییرات مشاهده شده در نمرات پس‌آزمون حرمت خود عمومی، ۵۶

ارتباط می‌گیرند و از تعامل با دیگر افراد عادی اجتناب می‌کنند، اما در طی جلسات آموزشی به گروه آزمایش آموزش داده شد که چگونه به شیوه‌ای مثبت روابط کلامی و غیرکلامی برقرار کنند، قدرت تصمیم‌گیری، قدرت نه گفتن و پیش‌قدم شدن در کارهای گروهی از جمله تمرین‌هایی بود که در این جلسات، ایفای نقش شد و به دنبال این آموزش‌ها، مهارت‌های اجتماعی گروه آزمایش افزایش یافت. دانش‌آموزان ناشنوا که در جلسات گروهی آموزش مهارت‌های جرأت‌ورزی شرکت کردند، در جلسات مختلف آموختند که به یک دوست صمیمی ابراز احساسات کنند و این رویارویی دوفره به ایجاد و تحکیم ارتباط اجتماعی در آن‌ها منجر شد. آموزش شرکت در مراسم و آرزوی موفقیت برای او، تبریک اعیاد، ابراز احساسات در مجالس شادی و تسلیت به کسی، معرفی دو دوست به یکدیگر باهدف افزایش شبکه اجتماعی و تحول اجتماعی و دادن تکلیف درباره تعارفات اجتماعی از جمله عواملی بود که همه این موارد موجب افزایش روحیه همکاری و جرأت‌ورزی در دانش‌آموزان گروه آزمایش شد. از سوی دیگر شخصی که جرأت‌ورز باشد، روابط بین‌فردی قوی‌تری دارد که این خود منجر می‌شود توانایی حل مسأله در فرد افزایش یابد که این موارد به طور کل باعث می‌شود که فرد بتواند تکانه‌های خود را به خوبی مهار کند (حجت و همکاران، ۱۳۹۵).

همچنین نتایج آزمون تحلیل کوواریانس نشان داد آموزش گروهی مهارت جرأت‌ورزی باعث افزایش حرمت خود دانش‌آموزان با آسیب‌شنوایی می‌شود. این یافته با یافته‌های خزائی و همکاران (۱۳۹۶)، حجت و همکاران (۱۳۹۵) و ربیعی و همکاران (۱۳۹۲) و پارای و کومار (۲۰۱۷) همسو است مبنی بر اینکه آموزش جرأت‌ورزی موجب افزایش حرمت خود افراد می‌شود. همچنین سیما^۳ و کومار (۲۰۱۸) نشان دادند که آموزش مهارت‌های اجتماعی به طور معناداری میزان حرمت‌خود دانش‌آموزان دختر و پسر را افزایش می‌دهد. در تبیین این یافته می‌توان این‌گونه استدلال کرد که دانش‌آموزان ناشنوا به دلیل مشکلی که دارند، به نوعی خود را جدا از دیگران احساس می‌کنند و از حرمت خود پائینی بهره‌مند هستند، اما در طی جلسات

بشلیده (۱۳۸۵)، پارای و کومار^۱ (۲۰۱۷)، گالتکین، اوزدمیر و بوداک^۲ (۲۰۱۸) همسو است که در پژوهش‌های خود نشان دادند آموزش جرأت‌ورزی موجب افزایش مهارت‌های اجتماعی افراد می‌شود. همچنین این یافته با نتایج برخی از پژوهش‌های قبلی (از جمله رنجبر و همکاران، ۱۳۹۴؛ گریفیتس و کندل، ۲۰۰۶؛ و الهاجین، ۲۰۰۴) هم‌راستا است مبنی بر اینکه آموزش مهارت‌های ارتباطی بر افزایش خودپنداره دانش‌آموزان با آسیب‌شنوایی اثربخش بوده است. خودپنداره مثبت موجب بالا رفتن حرمت خود در فرد شده و مهارت‌های ارتباطی و روابط اجتماعی او را ارتقاء می‌بخشد (نبی‌دوست، برجعلی و استکی، ۱۳۹۴). در تبیین این یافته می‌توان بیان کرد که دانش‌آموزان ناشنوا در جلسات آموزشی جرأت‌ورزی آموختند که حقوق خود را بشناسند و از آن به طرق گوناگون دفاع کنند. تمرین‌های موجود در آموزش این مهارت موجب شد که فرد در روابط بین‌فردی جرأت بیشتری کسب کند و همکاری را در گروه آموخت.

به طور واضح، بسیاری از کودکان و نوجوانان مبتلا به آسیب‌شنوایی، خجالتی و بی‌جرأت هستند و احساس خودارزشی آن‌ها به شدت تقلیل می‌یابد. در نتیجه، انگیزه آن‌ها برای انجام کارها کاهش یافته و به همین دلیل شکست و ناکامی را تجربه می‌کنند. این شکست‌ها باعث می‌شود که این باور در آن‌ها به وجود آید که هرگز در سطح جامعه موفق نخواهند بود. مواجه شدن با این تجربیات تلخ و ناموفق موجب رشد عدم اطمینان و جرأت‌ورزی در این افراد می‌شود که به مرور زمان افزایش می‌یابد (احمدی و همکاران، ۲۰۱۷). در همین راستا احمدی و همکاران (۲۰۱۷) نشان دادند که آموزش گروهی جرأت‌ورزی به طور معناداری میزان اضطراب اجتماعی دانش‌آموزان با آسیب‌شنوایی را بهبود می‌بخشد و آن‌ها را در مهارت‌های اجتماعی توانمند می‌کند. از آنجایی که دانش‌آموزان ناشنوا در روابط اجتماعی و تعاملات با افراد شنوا مشکلات بسیاری دارند، در کارهای گروهی کم‌تر شرکت می‌کنند و از کاهش شنوایی خود خجالت می‌کشند و در کارها کم‌تر پیش‌قدم می‌شوند و در دوست‌یابی بیشتر با افراد با آسیب‌شنوایی

1. Parray and Kumar

2. Gultekin, Ozdemir and Budak

3. Seema

یکی از محدودیت‌های این پژوهش استفاده از نمونه‌های دختر ناسنوا بود که باعث می‌شد نتوانیم نتایج را به دانش‌آموزان پسر تعمیم دهیم. پیشنهاد برخاسته از این پژوهش این است که در پژوهش‌های آینده از دانش‌آموزان ناسنوای هر دو جنس استفاده و به منظور بررسی ماندگاری اثر آموزش، دوره پیگیری در نظر گرفته شود.

سپاس و قدردانی

از تمامی کسانی که در تهیه و تدوین این اثر یاریگر ما بودند به خصوص دانش‌آموزان با آسیب شنوایی که در پژوهش شرکت داشتند، سپاسگزاریم.

منابع

افروز، غلامعلی (۱۳۸۸). بررسی تحلیلی و مقایسه‌ای مبانی روان‌شناختی ویژگی‌های شناختی و روانی-اجتماعی جوانان نابینا و ناسنوا. *مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ۳۹(۲): ۱۲-۱.

افشاری، مریم، باباخانی، نرگس، احمدی، ارمین دخت و شمس‌الدینی لری، سلوی (۱۳۹۵). مقایسه میزان حرمت خود، خودکارآمدی و خودتنظیمی در افراد وابسته به مواد افیونی، مواد محرک و افراد عادی. *مجله پزشکی قانونی ایران*، ۲۲(۱۱): ۲۲-۱۵.

اکبری، سعیده و رجب بلوکات، میترا (۱۳۹۵). تأثیر لگوی آموزشی بر مهارت اجتماعی و خلاقیت دانش‌آموزان کم‌شنوا با تجربه کاشت حلزون. *ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی*، ۱۷(۱): ۱۲۴-۱۰۱.

اکبری، مهرداد، پوراعتقاد، حمیدرضا و صالح صدق پور، بهرام (۱۳۸۹). تأثیر برنامه مداخله‌ای-آموزشی جرأت و رزی، حل مسأله و حرمت خود بر هوش هیجانی. *فصلنامه روان‌شناسی کاربردی*، ۴(۱): ۶۴-۵۲.

به پژوه، احمد، سلیمانی، منصور، افروز، غلامعلی و غلامعلی لواسانی، مسعود (۱۳۸۹). تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی بر سازگاری اجتماعی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دیرآموز. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۳۳(۹): ۱۸۶-۱۶۳.

جهانبیخ، سکینه (۱۳۸۹). *اثر بخشی آموزش مهارت‌های جرأت و رزی بر ابراز وجود و اضطراب اجتماعی دختران نوجوان مورد سوءاستفاده جنسی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.

حجت، سیدکاوه، ساجدی، مریم، رضایی، مهدی، نوروزی

آموزش گروهی مهارت جرأت‌ورزی، اصولی را یاد گرفتند که موجب شد شناخت آن‌ها از خود و دیگران، به ارتباط با دیگران و سازش‌یافتگی و انطباق با محیط پیرامون منجر شود که برای موفق شدن در برآوردن خواسته‌های اجتماعی لازم است و به دنبال آن حس خودارزشمندی آن‌ها افزایش یافت. در طی این جلسات دانش‌آموزان روی نحوه ابراز احساسات مثبت خود به دیگران، نحوه مواجهه با تحقیرهای کلامی و غیرکلامی و دادن تکلیف در مورد پاسخ به تحقیرهای کلامی و غیرکلامی، شناسایی عوامل زمینه‌ساز باورهای غیرمنطقی تمرین کردند از جمله اینکه به دلیل مشکلشان در سطح پایین تری از مردم جامعه قرار دارند که به حرمت خود ضعیفی در آن‌ها منجر می‌شود و در طی تمرین‌های عملی و ایفای نقش یاد گرفتند تعاملات اجتماعی خود را گسترش دهند، از زبان بدنی دیگران آگاهی بیشتری کسب کنند، بیشتر وارد اجتماع شوند و خود را به دوستان و آشنایان خود نشان دهند که به افزایش حرمت خود در آن‌ها منجر شد. طبق پژوهش‌های انجام‌شده دانش‌آموزان ناسنوا با افزایش جرأت‌ورزی به این آگاهی می‌رسند که می‌توانند از دیگر مهارت‌های خود استفاده کنند (اکبری، پوراعتقاد و صدق‌پور، ۱۳۸۹). آموزش جرأت‌ورزی موجب ایجاد روابط اجتماعی در محیط جدید و گسترش شبکه حمایت‌های اجتماعی و عاطفی بین دانش‌آموزان شده و از طریق اصلاح و بازسازی عقاید و افکار آن‌ها، ایمن‌سازی برای آرامش روانی و به تبع آن افزایش حرمت خود را به همراه داشته است. همچنین می‌توان گفت جلسات آموزشی، تغییرات شناختی و نگرشی را به دنبال داشته است و تغییر در نگرش‌ها و باورها زمینه‌ساز تغییر در رفتار و به دنبال آن افزایش حرمت خود دانش‌آموزان گروه آزمایش شده است. آموزش گروهی برای این کودکان فرصت‌هایی را فراهم می‌کند تا خودشناسی‌شان افزایش یافته و رفتارهای جرأت‌ورزانه را در موقعیت‌های اجتماعی با دیگران و در گروه به‌طور واقعی و طبیعی تمرین و ایفای نقش کنند و به کار برند. بنابراین، برنامه آموزش جرأت‌ورزی با ارائه اطلاعات لازم و تکالیف مناسب توانست نقش دانش‌افزایی و عملی در جهت تغییر نگرش و باورها و به دنبال آن رفتارها و حرمت خود دانش‌آموزان با آسیب شنوایی ایفا کند.

تأثیر آموزش مهارت جرأت‌ورزی بر مهارت‌های اجتماعی و حرمت‌خود دانش‌آموزان با آسیب شنوایی

- خلیلی، مینا، رحیمی، احمد و عین‌بیگی، الهه (۱۳۹۵). اثربخشی آموزش گروهی مهارت جرأت‌ورزی بر عزت‌نفس و احساس تنهایی دانش‌آموزان دختر دارای والد معتاد. *مجله دانشگاه علوم پزشکی خراسان شمالی*، ۸(۴): ۶۷۵-۶۸۴.
- حسین‌خانزاده، عباسعلی (۱۳۹۲). *آموزش مهارت‌های اجتماعی به کودکان و نوجوانان*. تهران: رشد فرهنگ، چاپ دوم.
- حسین‌خانزاده، عباسعلی (۱۳۹۵). *روان‌شناسی، آموزش و توانبخشی افراد با نیازهای ویژه*. تهران: آوای نور.
- خجسته، شهلا و ابوالمعالی، خدیجه (۱۳۹۴). *اثربخشی آموزش جرأت‌ورزی بر پیشرفت تحصیلی و مهارت‌های اجتماعی، اولین دوره همایش ملی سوادآموزی و ارتقای سلامت، مشهد، مؤسسه گل‌بانگ جوان و مؤسسه آموزش عالی کاشمر با تأییدیه سازمان نهضت سوادآموزی*.
- خدابخشی کولایی، آناهیتا، مهرآرا، مراد، نویدیان، علی و مصلی‌نژاد، لیلی (۱۳۹۲). *اثربخشی آموزش گروهی مهارت‌های جرأت‌ورزی بر فاکتورهای مرتبط با بهداشت روانی دانش‌آموزان*. *نشریه روان‌پرستاری*، ۱(۴): ۷۴-۸۵.
- خزائی، آذر، نیلی احمدآبادی، محمدرضا، خزائی، ثریا و دریکوندی، زهرا (۱۳۹۶). *اثربخشی آموزش مهارت‌های ارتباطی از طریق چندرسانه‌ای بر عزت‌نفس دانش‌آموزان دختر کم‌شنوا*. *پژوهش‌های تربیتی*، ۴(۳۴): ۱۸-۱.
- دهقانی، امیر (۱۳۷۹). *بررسی رابطه عزت‌نفس، مسند مهارگری و سلامت روانی در بین دانش‌آموزان اول متوسط شهر تهران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده مدیریت و برنامه‌ریزی. دانشگاه تربیت مدرس.
- ربیع، لیلی، مسعودی، رضا، مقدسی، جعفر، اسماعیلی، صفرعلی، خیری، فریدون و حکیم، اشرف السادات (۱۳۹۲). *شناخت اثربخشی برنامه جرأت‌ورزی مدرسه محور بر مهارت‌های خود تصمیم‌گیری و خودحمایتی دانش‌آموزان دبیرستانی*. *مجله دانشگاه علم پزشکی شهرکرد*، ۱۵(۱): ۲۲-۱۱.
- رحیمی، جعفر، حقیقی، جمال، مهربانی زاده هنرمند، مهناز و بشلیده، کیومرث (۱۳۸۵). *بررسی تأثیر آموزش جرأت‌ورزی بر مهارت‌های اجتماعی و اضطراب اجتماعی و ابراز وجود در دانش‌آموزان پسر سال اول مقطع متوسطه*. *مجله علم تربیتی و روان‌شناسی*، ۱۳(۱): ۱۲۴-۱۱۱.
- رنجبر، جبار، ترخان، مرتضی، طاهر، محبوبه، حسین‌خانزاده، عباسعلی و عیسی پور، مهدی (۱۳۹۴). *اثربخشی آموزش مهارت‌های ارتباطی بر خودپنداره و احساس تنهایی دانش‌آموزان با آسیب شنوایی*. *فصل‌نامه روان‌شناسی مدرسه*، ۴(۲): ۳۹-۳۹.
- شهییم، سیما (۱۳۸۱). *بررسی مهارت‌های اجتماعی در گروهی از دانش‌آموزان از نظر معلمان*. *روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ۳۲(۱): ۱۳۹-۱۲۱.
- گلدارد، کاترین و گلدارد، دیوید (۱۳۹۲). *راهنمای علمی مشاوره با کودکان*. ترجمه مینو پرنیانی. تهران: تحول.
- گلی، نسرين (۱۳۹۴). *اثربخشی آموزش مهارت‌های اجتماعی بر افزایش عزت‌نفس و جرأت‌ورزی دانش‌آموزان دختر پایه ششم ابتدایی*، دومین کنگره علمی پژوهشی سراسری توسعه و ترویج علوم تربیتی و روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و علوم فرهنگی اجتماعی ایران، تهران، انجمن علمی توسعه و ترویج علوم و فنون بنیادین.
- لطفی‌کاشانی، فرح و وزیری، شهرام (۱۳۸۳). *روان‌شناسی بالینی کودک*. تهران: ارسباران.
- موللی، گیتا، افروز، غلامعلی، حسن‌زاده، سعید و ملکوتی، بهرام (۱۳۸۹). *تأثیر گفتار نشانه‌ای بر بهبود امتیاز تمایز گفتار کودکان کم‌شنوا*. *شنوایی‌سنجی*، ۱۹(۲): ۳۹-۴۶.
- نبی‌دوست، علیرضا، برجعلی، احمد و استکی، مهناز (۱۳۹۴). *اثربخشی آموزش دونیم‌کره مغز بر خودپنداره و مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان مبتلا به اختلال نارساخوانی*. *ناتوانی‌های یادگیری*، ۴(۳): ۱۰۳-۹۰.
- نویدفر، بختیار، شریفی‌درآمدی، پرویز و محبوبی، کمال (۱۳۹۱). *بررسی اثربخشی برنامه جرأت‌آموزی گروهی بر افزایش میزان مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دبستانی با آسیب‌های شنوایی در شهر بوکان*. *تعلیم و تربیت استثنایی*، ۴(۱۱۲): ۱۷-۷.
- نیسی، عبدالکاسم و شهنی‌بیلاق، منیجه (۱۳۸۰). *تأثیر آموزش ابزار وجود بر ابراز وجود، عزت‌نفس، اضطراب اجتماعی و بهداشت روانی دانش‌آموزان پسر مضطرب اجتماعی دبیرستانی شهرستان اهواز*. *مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی*، ۸(۲-۱): ۳۰-۱۱.
- Ahmadi, H., Sharifi Daramadi, P., Asadi-Samani, M., Givtaj, H., & Mahmoudian Sani, M. R. (2017). Effectiveness of Group Training of Assertiveness on Social Anxiety among Deaf and Hard of Hearing Adolescents. *The International Tinnitus Journal*, 21(1), 14-20.
- Carter, M. J., & Mireles, D. C. (2016). Exploring the Relationship Between Deaf Identity Verification Processes and Self-Esteem. *Identity*, 16(2), 102-114.
- Catrin, E. M., & Ruth, M. (2006). Language and theory-of-mind development in prelingually deafened children with cochlear implants: a preliminary investigation. *Cochlear Implants International*, 7(1),

- Otolaryngology-Head and Neck Surgery*, 140, 461–472.
- Mousavi, S. Z., Movallali, G., & Mousavi Nare, N. (2017). Adolescents with deafness: a review of self-esteem and its components. *Auditory and Vestibular Research*, 26(3), 125–137.
- Nasralla, H. R., Gomez, M. V. S. G., Magalhaes, A. T., & Bento, R. F. (2014). Important Factors in the Cognitive Development of Children with Hearing Impairment: Case Studies of Candidates for Cochlear Implants. *Int. Arch. Otorhinolaryngol*, 18, 357-361.
- Parray, W. M., & Kumar, S. (2017). Impact of assertiveness training on the level of assertiveness, self-esteem, stress, psychological well-being and academic achievement of adolescents. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 8(12), 1476-1480.
- Patrick, D. L., Edwards, T. C., Kushalnagar, P., Topolski, T., Schick, B., Skalicky, A., & Sie, K. (2018). Caregiver-Reported Indicators of Communication and Social Functioning for Young Children Who Are Deaf or Hard of Hearing. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 23(3), 200–208.
- Provo, U. T., & Gresham, F. (1998). Social skills training: Should we raze, remodel, or rebuild? *Behavioral Disorders*, 24, 19-25.
- Sebald, A. M. (2008). Child abuse and deafness: an overview. *American Annals of the deaf*, 153, 373-383.
- Seema, G. B., & Kumar, G. V. (2018). Impact of Social Skills Training on Self-Esteem among Male and Female Adolescent Students. *Indian Journal of Positive Psychology*, 9(1), 147-151.
- Smith, T. E. C., Polloway, D. A., Patton, J. R., & Dowdy, C. A. (2015). *Teaching Students with Special Needs in Inclusive Settings* (Seventh Edition). Upper Saddle River, NJ: Pearson
- Soleimanieh Naeini, T., Keshavarzi Arshadi, F., Hatamizadeh, N., & Bakhshi, N. (2013). The Effect of Social Skills Training on Perceived Competence of Female Adolescents with Deafness. *Iranian Red Crescent Medical Journal*, 15, 1-6.
- Theunissen, S. C. P. M., Rieffe, C., Netten, A. P., Briaire, J. J., Soede, W., Kouwenberg, M., & Frijns, J. H. M. (2014). Self-esteem in hearing-impaired children: the influence of communication, education, and audiological characteristics. *PloS One*, 9(4), e94521.
- Yoshinaga, N., Nakamura, Y., Tanoue, H., MacLiam, F., Aoishi, K., & Shiraishi, Y. (2018). Is modified brief assertiveness training for nurses effective? A single-group study with long-term follow-up. *Journal of Nursing Management*, 26(1), 59–65.
- 1–1.
- Cawthon, S. W., Fink, B., Schoffstall, S., & Wendel, E. (2018). In the Rearview Mirror: Social Skill Development in Deaf Youth, 1990–2015. *American Annals of the Deaf*, 162(5), 479–485.
- Cooper Smith, S. (1967). *Measures attitudes toward self in multiple contexts*. Stanley Coopersmit.
- Elhageen, A. A. M. (2004). *Effect of interaction between parental treatment styles and peer relations in classroom on the feelings of loneliness, among deaf children in Egyptian schools*. University Tubingen.
- Fellinger, J., Holzinger, D., & Pollard, R. (2012). Mental health of deaf people. *The Lancet*, 379(9820), 1037–1044.
- Fujiki, M., & Brinton, B. (2009). *Social skills of children with specific language impairment*. Brigham Young University.
- Gresham, F., & Elliott, S. (1999). *The social skills rating system*. Circlepines MN: American Guidance services.
- Griffiths, A., & Kandel, R. F. (2006). Children's confidentiality at the crossroad: Challenges for the Scottish children's hearing system. *The journal of social welfare and family law*, 28(2), 52-138.
- Gultekin, A., Ozdemir, A. A., & Budak, F. (2018). The Effect of Assertiveness Education on Communication Skills Given to Nursing Students. *International Journal of Caring Sciences*, 11(1), 395-401.
- Hallahan, D. P., Kauffman, J. M., & Pullen, P. L. (2015). *Exceptional Learners: An Introduction to Special Education* (13th Edition). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Hoffman, M. F., Quittner, A. L., & Cejas, I. (2015). Comparisons of Social Competence in Young Children With And Without Hearing Loss: A Dynamic Systems Framework. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 20(2), 115–124.
- Kobosko, J., Jedrzejczak, W. W., Gos, E., Geremek-Samsonowicz, A., Ludwikowski, M., & Skarzynski, H. (2018). Self-esteem in the deaf who have become cochlear implant users as adults. *PLOS ONE*, 13(9), e0203680.
- Lawrence, J., Ashford, K., & Dent., P. (2006). Gender differences in coping strategies of undergraduate students and their impact on self-esteem and attainment. *Learning in Higher Education*. 7(3), 273-281.
- Lin, Y., Shiah, I., Chang, Y., Lai, T., Wang, K. & Chou, K. (2004). Evaluation of an assertiveness training program on nursing and medical students' assertiveness, self-esteem, and interpersonal communication satisfaction. *Nurse education today*, 24(8), 656-665.
- Mehra, S., Eavey, R. D., & Keamy, D. G. (2009). The epidemiology of hearing impairment in the United States: Newborns, children and adolescents.

Effectiveness of assertiveness skill training on social skills and self-esteem of students with hearing impairment

Abbas Ali Hossein Khanzadeh^{*1}

Neda Esmizadeh²

Faezeh Khodakarami³

Elnaz Saffar Hamidi⁴

Abstract

One of the most important problems of students with hearing impairment is communication and social skills. **Aim.** The aim of the present study was to investigate the effectiveness of assertiveness skill training on social skills and self-esteem of students with hearing impairment. **Methods.** The research was a semi-experimental study with pre-test-posttest design and a control group. The statistical population consisted of female students with hearing impairment studying in high schools of Rasht city during 2016-2017 academic year. A sample of 30 subjects was selected by available sampling method and randomly assigned to two experiment (15 subjects) and control (15 subjects) groups. To collect data, Gersham Eliot's Social Skills Scale (1999) and Cooper Smith's Self-Esteem (1967) were used and for the experiment group, assertiveness skill training was held in 10 sessions of 90 minutes. **Results.** The results of multivariate analysis of covariance showed that assertiveness skill training can increase the level of social skills and self-esteem of students with hearing impairment ($P=0.001$). **Conclusion.** Based on the findings of this study, it can be concluded that group assertiveness training by knowledge-raising, role playing, and observational learning can be used as an effective interventional method to improve social skills and self-esteem among students with hearing impairment.

Keywords

assertiveness skill training, hearing impairment, social skills, self-esteem.

1. **Corresponding Author:** Associate Professor of Psychology, Guilan University, Rasht, Iran.

abbaskhanzade@gmail.com

2. Master of Psychology, Islamic Azad University, Rasht, Rasht, Iran.

3. Master of Psychology, University of Guilan, Rasht, Iran.

4. MSc in guidance and counseling, Al-Zahra University, Tehran, Iran.